

Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)

The Development of Mining Law in the Ottoman Empire (1861-1906)

*Özkan Keskin**

Özet

Osmanlı madenleri, klasik dönem boyunca devlet eliyle işletildikten sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nde, sadece maden mülkiyeti ile ilgili hükümlerin yer alması devleti bir an önce ayrı bir maden nizamnâmesi hazırlamaya itmiştir. Bu amaçla hazırlanan ilk maden nizamnâmesi 1861'de uygulamaya girmiştir. Fakat elde edilen tecrübeler ve yaşanan sorunlar dikkate alınarak 1869, 1887 ve 1906'da kaleme alınan nizamnâmelerle maden hukuku alanındaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Bu metinlerde madenlerin sınıflandırılması ve işletme esasları, alınacak vergiler, yatırımcıların sorumlulukları ve imtiyaz alma süreci ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Ayrıca işçilerin sağlık koşulları, çevre güvenliği gibi hususlar da nizamnâmelerde dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Maden Hukuku, Madencilik, Nizamnâme

Abstract

During the classical period the Ottoman mines were worked by the state but in second half of the 19th century state mines were opened Ottoman and foreign investors. Since 1858 Arazi Kanunnâmesi dealt only with the possession of mine, state authorities passed the first mining law in 1861 and supplanted it with new regulations in 1869, 1887 and 1896 to fill the legal gaps. These regulations dealt with the classification of mines, mining concessions, taxes, the responsibilities of the concessionaries, concession terms. In addition, the regulations included important issues such as the health and safety of the workers.

Key Words: Ottoman, Mining Law, Mining, Regulation

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Çanakkale. ozkankeskin@yahoo.com.

Giriş

Fatih döneminde Balkanlar'da ve Anadolu'daki Osmanlı fetihleri askerî ve siyasî kazanımların yanı sıra, maden rezervlerinin ve çeşitliliğinin de artmasını sağladı.¹ Yine aynı tarihlerde kurşun, demir ve kalay gibi devletin güvenliği için gerekli olan madenlerin işletme ve idareleri konusundaki hassasiyet giderek artarken², idarî ve kurumsal açıdan devletin tekemmülü ile mirî arazide bulunan madenlerin işletim ve denetimi ile ilgili hususlar kanunnâmelerle tespit edildi. Bu sayede çalışanların yükümlülüklerinden, cevherin çıkarılıp ayrıştırılması ve ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmesine kadar olan süreç bu metinler ile belirlendi.³ Bu noktada toprak yönetimi, vergi ve diğer alanlarda kendinden önceki uygulama ve yöntemlerden istifade eden Osmanlı Devleti'nin, madencilik alanında da geçmiş tecrübe ve bilgileri miras aldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı madenciliğinde kullanılan pek çok teknik terimin Slavca ve Almanca olması, Osmanlı öncesi dönemden kalan ve şer'î hukuka aykırı olmayan eski düzenlemelerin izlerine delalet etmektedir.⁴

Alman ve Balkan deneyiminden yararlanan Osmanlı madenciliği, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa ile rekabet edebilecek bir seviyede olmasın rağmen, XVIII. yüzyıldan itibaren gelişmelere ayak uyduramamış ve gerilemeye başlamıştır. Hâlbuki devlet ve toplum hayatının her alanında hayatî rol oynayan madenciliğin ihmali beraberinde dışa bağımlılığı getirebilirdi. Bu nedenle XIX. yüzyıl başlarından itibaren zarar eden madenleri verimli ve kârlı hale getirebilmek amacıyla Avrupa'dan madencilik bilgisi yüksek mühendisler getirildi ve bu uygulama yüzyıl boyunca devam etti.⁵ 1861, 1869, 1887 ve

¹ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye, Ankara 2002, s.791.

² Rhoads Murphey, "Ma'din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire", *The Encyclopedia of Islam*, New Edition, Vol. V, Leiden 1986, s.974.

³ Klasik döneme ait bu türden pek çok maden kanunnâmesi örnekleri için bkz. Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanûnâme-i Sultânî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, TTK, Ankara 1956, s.3-16; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri*, C.1, İstanbul 1990, s.497-502, 518-520, 541-543, 546-561; C.2, s. 360-370, 416-418, 443-446, 455-456, 545-551.

⁴ Mustafa Altunbay, a.g.m., s.792. XI. yüzyılda Orta Almanya'dan Sırbistan ve Bosna çevresine göç eden madenci Saksonlar, buradaki ocakları ıslah ederek teknik ve hukuki altyapıyı Alman modeline göre uyarlamışlardır. Sırpların madencilikte iyi durumda olmalarının sebebi Sakson tecrübesinden yararlanmalarına ve zengin gümüş madenlerinin işletilmesinde deneyim kazanmalarına dayandırılmaktadır. Sırbistan'ın fethi sonrası bu alandaki tüm birikim Osmanlılara geçmiştir. (Rhoads Murphey, a.g.m., s. 974; Mustafa Altunbay, a.g.m.,s.792.) Osmanlı metinlerindeki şekli itibarıyla *Urbarar*, *Hutman*, *Şafar* gibi teknik personel unvanlarının Almanca olması ve bir tür maden mahkemesi olan *Sabor*'un ve mahkemeye başkanlık yapan *Knez*'in Slavca olması bu ilişkiyi gösterir. Bilgiler için bkz. Robert Anhegger, *Beitrag zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich I Europäische Türkei*, Bd. 1, İstanbul 1943, s.102; Mustafa Altunbay, a.g.m., s.792-795.

⁵ XIX. yüzyılda Maden-i Humâyûn Başmühendisi unvanıyla Avusturya'dan getirilen Gustave de Pauliny ve onu takiben Alman Ernest Weiss, Fransız Deroz ve diğer yabancı maden mühendislerinin faaliyetleri için bkz. Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine

1906'da hazırlanan ve maden üretim esaslarını tespit eden nizamnâmelerle de madencilik hukukî alt yapısı oluşturuldu.

A- Osmanlı Maden Nizamnâmeleri

1- 1861 Maden Nizamnâmesi

Osmanlı madenleri *emaneten*, *iltizamen* ve *ihale* yöntemleri ile işletiliyordu.⁶ Emanet usulünde *Maden Emini* sıfatıyla devletin tayin ettiği bir görevli belli bir ücret karşılığında madeni yönetirdi. Daha çok Keban-Ergani, Gümüşhacıköy ve Bulgardağı gibi büyük madenlerin işletilmesinde tercih edilen bu yöntemde, maden eminine sermaye akçesi olarak teslim edilen paradan madenin tüm harcamaları karşılanırdı. İltizam yöntemi ise maden ocağı gelirlerinin peşin ücret karşılığında ve belli bir süre mültezimlere verilmesi esasına dayanıyordu.⁷ Devlet arazilerinin maden aranması ve çıkarılması için uzun süreliğine şahıslara veya şirketlere kiraya verilmesine ise ihale yöntemi deniyordu.⁸

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde şahısların maden imtiyazlarına olan ilgisi artmasına karşın maden üretimini belirleyen kapsamlı bir metin bulunmuyordu. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin 107. maddesi madenlerin mülkiyeti ve alınacak vergileri, madenin bulunduğu arazinin türüne göre tayin etmesine rağmen işletme yöntemleri, imtiyaz sahiplerinin sorumlulukları, işçilerin durumları, yakacak temini gibi daha pek çok konuya açıklık getirmiyordu.

Ayrıca işletilmekte olan madenlerin çoğu usulsüzlükler, yakacak planlamasının yapılmaması ve madenin bulunduğu yöre halkının ocaklarda zorla çalıştırılması gibi nedenlerden dolayı verimliliklerini kaybetmişlerdi. Bu nedenle Avrupa'da olduğu gibi üretimin tüm safhalarını tarif eden müstakil bir nizamnâmenin hazırlanması için 1856'da Hazine-i Hassa Nezâreti'nde haftada iki gün toplanacak özel bir komisyon kuruldu.⁹

Hizmetleri" *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.11, İstanbul 2007, s.79-92. İtalyan maden mühendisi Eduare Coulant hakkında müstakil bir çalışma için bkz. Ercüment Balcı, "Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant'a Göre Menâbi-i Ma'deniyemiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.145, İstanbul 2003, s.93-112.

⁶ Rhoads Murphey, a.g.m., s.974.

⁷ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Ankara 1943, s.124; Ali Arslan, "Osmanlı İmparatorluğu Maden Teşkilatında Serbestiyet Sistemi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.43, Eylül 1988, s.58-61; Fahrettin Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara 1997, s.11; Mustafa Altunbay, a.g.m., s.793.

⁸ Rhoads Murphey, a.g.m., s.975.

⁹ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.98, İstanbul 1995, s.79-80.

Komisyonun çalışmaları sonucu altı bölüm ve altmış maddeden meydana gelen bir müsvetde kaleme alındı.¹⁰ Metin üzerinde Meclis-i Tanzimat'ta yapılan müzakerelerde bazı maddelerin tadilata ihtiyacı olduğuna karar verildi. Buna göre kasaba ve köy halkına mahsus olan mera, ormanlık arazi ve pazaryeri gibi metrûk arazide bulunacak olan madenler hakkında bir hükmün bulunmaması ileride sıkıntılara yol açabileceğinden, yeni bir madde hazırlanarak metne dahil edildi. Yine maden hasılatından alınacak vergi oranının % 3-20 arasında olması yüksek bulunarak verginin üst sınırı %10'a çekildi.¹¹ Bâbiâli verginin tenzilini makul buluyor, ancak imtiyaz verilmeden önce vergi miktarının tayin edilmesini sakıncalı görüyordu. Maden servetinin anlaşılmasından sonra talipler ile yapılacak görüşmelerle verginin belirlenmesinin daha yerinde olacağı düşünüldüğünden, ilgili madde öngörülen şekilde tashih edildi. Bu şekilde son halini alan Osmanlı Devleti'nin ilk Maden Nizamnâmesi 28 Mayıs 1861 tarihli irâde ile yürürlüğe girdi.¹²

Beş bölüm ve elli dört maddeden oluşan nizamnâmenin girişinde madenler iki sınıfa ayrılıyordu. Gerek yüzeyde gerekse yer altında bulunan altın, gümüş, kurşun, bakır, kalay, nikel, cıva, çinko, manganez, krom, kükürt, kobalt, zımpara, şap, maden kömürü ve kaya tuzu *Mevadd-ı Madeniye* olarak adlandırılan ilk grubu oluşturuyordu. Mermer, çakmak ve alçı taşı, kireç, porselen toprağı, kum, kil, lüle yapımında kullanılan topraklar ve taş çeşitleri *Mevadd-ı Gayr-ı Madeniye* olarak tanımlanmıştı. Nizamnâmenin ilk on bir maddesi maden arama ve keşif çalışmalarını tarif ediyordu. Buna göre bir kişi sahip olduğu arazide izin ve ruhsat almaksızın maden araması yapabilecekti. Diğer taraftan mîrî arazi için ilgililerin devletten ruhsat alması hükme bağlanmıştı. Bir yerde arama yapacak olanlar vilayet ve kaza itibarıyla maden sahasını, madenin cinsini ve keşif kazıları sırasında oluşabilecek zararları tazmin edeceklerini dilekçelerinde belirtmeleri gerekiyordu. Bu amaçla verilecek *tabarri* ruhsatlarının süresi iki yıl ile sınırlandırılmıştı.¹³

Nizamnâme, Osmanlı tebaasından olanların tek başlarına veya ortaklık suretiyle imtiyaz alabilmelerine fırsat veriyordu. Bu ortaklıklara yabancılar *bissedâr* olarak katılabilecekti.¹⁴ İmtiyaz talep edenlerin, vergileri ve olası tazminatı ödeyebilecek malî kudrette olduklarını ispat etmeleri ve ayrıca kefil göstermeleri gerekiyordu. Böylece devletin alacakları garanti altına alınmak

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dosya Usulü İrâdeler (DUİT.) Nr.21/2-1 Lef 4 (6 Ağustos 1860); Fahrettin Tızlak, a.g.m., s.81.

¹¹ BOA. DUİT. Nr.21/2-1 Lef 3 (19 Mayıs 1861).

¹² 1861 Maden Nizamnâmesi'nin tam metni için bkz. BOA. Cevdet Darphane (C. DRB.) Nr. 1360, 2044; BOA. İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.) Nr.20152; BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.2,s.14-21; BOA. DUİT. Nr.21/2-1; Fahrettin Tızlak, a.g.m., s.75-91.

¹³ 1861 Maden Nizamnâmesi 1-11. maddeler.

¹⁴ 1861 Maden Nizamnâmesi 13. madde.

istenirken, aynı zamanda madencilikle ilgisi olmayanların ve hukukî boşluklardan yararlanarak devletten tazminat koparma peşinde olan bazı heveslilerin de önü alınmak isteniyordu.

1861 düzenlemesi vergi ve harçları üç başlık altında topluyordu. Çıkarılan cevher üzerinden alınacak vergi miktarı -nizamnâme hazırlık çalışmasında karar verildiği gibi- devlet ile imtiyaz talep eden arasında yapılacak görüşme sonrasına bırakılmıştı. Hafriyyât için tahsis edilen arazi karşılığında alınacak vergi ise dönüm başına bir kuruş olarak belirlendi. İmtiyazlar saraydan verilen irâde ile resmiyet kazandığından ilgililerin bir defaya mahsus 1000–1500 kuruş arasında “*Ferman Harcı*” ödemesi gerekiyordu.¹⁵

Madenlerin eritilip ayrıştırıldığı kalhâne, fabrika, ocak, fırın ve diğer tesisler için ayrıca izin alınması gerekiyordu. Bu tesislerde işlenecek madenin cinsi, tesisin büyüklüğü, yakacağı temin edileceği yerleri gösteren belgeler madenin bulunduğu vilayet valisine teslim edilecekti. Vilayet maden mühendisleri bu belgeleri inceledikten sonra tesisin açılıp açılmamasına karar vereceklerdi. Dolayısıyla bu son hüküm pek çok vilayette maden mühendisi istihdamını kaçınılmaz hale getiriyordu.¹⁶

1861 Maden Nizamnâmesi'nin en önemli noktalarından biri yabancılara ilk defa maden ihalelerine *bissedâr* olarak katılabilme imkanını tanımasıdır. Bu tarihten önce devletin genel eğilimi yabancılara maden imtiyazı verilmemesi şeklindeydi. Ancak özel iltimaslara nadiren de olsa rastlanabiliyordu. Nitekim nizamnâme uygulamaya girmeden kısa bir süre önce İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında keşfedilen ve çimento yapımında kullanılan bir çeşit volkanik tüf olan “*Poçolana*” madeni imtiyazı Fransız Antuan Alyon'a verilmişti.¹⁷ Bir takım boşluklardan yararlanarak imtiyaz elde edenlerin hakları ise tazminatları devlet tarafından ödenerek geri alınıyordu. 1849'da Osmanlı tebaasından Kostanti ve Nikola, Boğaziçi'nde bulmuş oldukları demir madeni üzerindeki haklarını, 2 yük 40.000 kuruşluk borçlarına mukabil bir İngiliz tüccara devretmişlerdi. Ancak mevcut kanunlar yabancılara maden imtiyazı almalarına izin vermediğinden ihale iptal edildi. Bunun üzerine Kostanti ve Nikola, ya İngiliz tüccar ile ortaklık kurmalarına izin verilmesini ya da imtiyazlarına karşılık borçlarının devletçe kendilerine ödenmesini talep ettiler. Yapılan araştırma sonunda madenin masrafı olan 1 yük 85.000 kuruşun İngiliz tüccara taksitle ödenerek madenin kurtarılması kararlaştırıldı. Bu hadiseden sonra imtiyaz talep edenlerin malî durumlarının araştırılması ve yabancılarla ortaklık kurmamaları için kefil göstermeleri usulü benimsendi.¹⁸

¹⁵ 1861 Maden Nizamnâmesi 32–34. maddeler.

¹⁶ 1861 Maden Nizamnâmesi 43–45. maddeler.

¹⁷ BOA. İrâde Dahiliye (İ. DH.) Nr.30157; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.I, İstanbul 1302, s.188–190; Mübahat Kütükoğlu, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s.108.

¹⁸ BOA. İ. MVL. Nr.4350 (30 Mart 1849).

Avrupalıların Osmanlı madenlerine olan ilgisi Kırım Savaşı'ndan sonra ani ve yoğun bir şekilde arttı. Kefalet akçesi alınması henüz mecburi olmadığından “*sürü halinde gelen mübtekirler*” yerli ortaklar üzerinden çok sayıda imtiyaz talebinde bulunmuşlardı. Mukavelelerden bazıları amacına uygun olarak alınsa da büyük kısmı tatbik edilmiyordu. Çünkü adı geçen grup imtiyazını aldıkları madeni işletmekten ziyade haklarını başkalarına devrederek veya Kostanti ve Nikola örneğinde olduğu gibi, bir boşluktan istifade ederek devletten fesih tazminatı koparmaya çalışıyorlardı.¹⁹ Nizamnâme öncesi yaşanan boşluk bu grupların cesaretlenmelerine ve hatta zaman zaman izin almaya bile gerek duymadan maden çıkarmaya teşebbüs etmelerine sebep oluyordu.²⁰ Bu nedenle 1861 Maden Nizamnâmesi ile yabancı müteşebbislere ortaklık yoluyla imtiyaz hakkı verilerek sorumlulukları bildiriliyor ve takipleri sağlanmaya çalışılıyordu.

Nizamnâmede dikkati çeken bir başka husus da verilecek imtiyazların süresinin kesin olarak tespit edilmemesidir. Bu konuda maden imaline talip olanlara “*bir müddet-i münâsibe-i imtiyazıye ile*” ruhsat verileceği belirtilerek süre sınırlaması yapılmadığı görülmektedir. Nizamnâme öncesinde ve sonrasında işletme ruhsatı verilen maden mukavele nâmelerine bakıldığında 5–25 yıllık değişken bir sürenin uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1844'te Adana Vilayeti'ndeki gümüş ve kurşun madenleri beş seneliğine Niğdeli Kırkor'a verilmiş ve sürenin sonunda “...*bu makûle madenlerin i'maline beş sene müddet kâfi...*” olmadığından beş sene daha ek süre verilmiştir.²¹ 1860'da İstanbul'da mirî arazi üzerindeki madenin işletmesi on yıllığına²², Selanik Vilayeti Karadağ Kazası'ndaki kurşun madeni ise 1865'te yirmi beş yıllığına taliplerine verilmişti.²³

Farklı örneklerden yola çıkarak devletin daha çok on yıllık bir süreyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum bazı kaynaklarda²⁴ nizamnâmenin maden imtiyazlarına on yıllık tahdid getirdiği şeklindeki bilgileri de açıklığa kavuşturmaktadır.

2–1869 Maden Nizamnâmesi

Yaklaşık sekiz yıl uygulamada kalan 1861 Nizamnâmesi ile maden işletmeciliğinde elde edilen tecrübelerden sonra ve bilhassa 1867'de yabancıların

¹⁹ Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi, Maliye Tetkik Kurulu*, yy,1978, s.175; Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800–1914*, Chicago 1980, s.273.

²⁰ 1860'da Aydın'a bağlı Nazilli Kazası'nda izinsiz kömür madeni çıkaran İngiltere ve Rusya tebaasından iki kişinin ikaz edilmelerine rağmen uyarılara kulak asmadıkları görülmüştü. (Bâbiâli Evrak Odası (BEO) Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.) Nr.120–79.)

²¹ BOA. İ. MVL. Nr.1123 (17 Ekim 1844).

²² BOA. İ. DH. Nr.30157.

²³ BOA. Ticaret Ziraat Orman Ma'adin Nezâretleri Dosyaları (T) Nr.728–119 Lef 2.

²⁴ Orhan Brandt, *Le Développement de la Turquie et ses Richesses Minières*, İstanbul 1933,s.69; Charles Issawi, a.g.e., s.273.

Osmanlı coğrafyasında toprak almalarına izin verilmesinin de etkisiyle²⁵ 1869'da yeni bir maden nizamnâmesi hazırlandı. 1810 Fransız Maden Kanunu esas alınarak kaleme alınan 1869 nizamnâmesinin önceki metne göre daha kapsamlı olduğu doksan maddeye çıkan hacmiyle de ilk bakışta görülmektedir.²⁶ Bu düzenlemede öncelikle madenlerin tanımı ve sınıflandırması yapılmıştır. 1861 düzenlemesinde Mevadd-ı Madeniye denilen altın, gümüş, demir, kalay, çinko gibi damar veya tabaka halinde bulunan madenler *Ma'âdin-i Asliye*; yüzeyde dağınık olarak bulunan taş çeşitleri, alaşımli kum, şaplı toprak gibi daha az hafriyyât ile çıkarılan maden cinsleri ise *Ma'âdin-i Sathîye* olarak adlandırılmıştır. Mermer, alçı ve kireç taşı, kil, porselen toprağı, çanak, çömlek ve lüle yapımında kullanılan topraklar yeni metne dahil edilmemiştir.²⁷

Yeni nizamnâmenin ilk göze çarpan noktası, 1861'de "*müddet-i münâsibe*" ifadesiyle muğlak şekilde bırakılan imtiyaz süresini doksan dokuz yıl olarak belirlemesidir.²⁸ Tercih edilen ortalama on yıllık imtiyaz süresi Osmanlı madenciliğinin gelişmesinin önündeki engellerden biriydi. Çünkü diğer ticarî faaliyetler ile mukayese edildiğinde madencilikten kısa vadede kazanç elde edilebilmesi -günümüzde olduğu gibi- mümkün değildi. Bazen uygun damarı bulabilmek için yıllarca kazı yapmak, yüksek miktarda yatırım yapmak ve beklemek gerekebiliyordu. Masraflarını bir an önce çıkarmak isteyen mültezimler alelacele kazı yapmakta ve madeni tahrîp etmekteydiler. Bu nedenle Bâbîâlî'nin imtiyaz süresini doksan dokuz yıla çıkarması gerçek maden yatırımcısının önünü açacak bir gelişmeydi. Yine aynı çerçevede yabancılara tek başlarına ve kendi adlarına ihalelere girebilme hakkı verilmesi, imtiyaz hakkının diğer mal ve eşyalar gibi başkalarına satılabilesine veya varislere intikaline imkan tanınması mülkiyet açısından önemli yeniliklerdendi.

1869 Nizamnâmesi ile vergi konusu da ele alınarak oluşabilecek ihtilaflar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Buna göre maden hafriyyâtı için tahsis edilen araziden "*Resm-i Mukarrer*" adı ile dönüm başına ve senelik olarak beş para ve bir yılda çıkarılacak cevher hasılatından ise %1-5 arasında "*Resm-i Nisbî*" tahsil edilecekti. Ferman Harcı artırılarak 50-200 lira olarak yeniden belirlenmişti.²⁹

Bu arada ilk defa madenlerin güvenliği ve sağlık koşulları üzerinde durularak madenlerde bir doktor ve eczane bulundurulması zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca kazazede işçilerin ailelerine mahkemenin tayin edeceği tazminatın ödenmesi öngörülmüş, kazayı zamanında haber vermeyenlere veya

²⁵ A.Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları" *Prof.Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969, s.807-808.

²⁶ 1869 Maden Nizamnâmesi metni için bkz. BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.2, s.201-216; Düstur I. Tertip II. Cilt, s.317-337.

²⁷ 1869 Maden Nizamnâmesi 2-4. maddeler.

²⁸ 1869 Maden Nizamnâmesi 7. madde.

²⁹ 1869 Maden Nizamnâmesi 38, 40 ve 41. maddeler.

teknik eksiklikten meydana gelen kazaların sorumlularına da para cezaları verileceği karara bağlanmıştır.³⁰

3-1887 Maden Nizamnâmesi

Her yeni hukukî düzenleme yaşanan sorunları ortadan kaldırıyordu. Fakat elde edilen tecrübeler, değişen üretim teknikleri ve madencilikteki gelişmeler yeni çalışmaların yapılmasını kaçınılmaz kılıyordu. Öyle ki, 1869 Nizamnâmesi yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra ihale ve idare alanlarında yaşanan problemleri ortadan kaldırmak için 1873 sonlarında bir komisyon kuruldu.³¹ Bu girişimden bir sonuç alınmamış olsa gerek yaklaşık on yıl sonra yeni bir maden nizamnâmesi hazırlıklarına başlandı. Aralarında Orman ve Ma'âdin Müdürü Bedros Kuyumciyan'ın da bulunduğu özel komisyon önemli gördüğü dokuz noktayı Şûrâ-yı Devlet'e bildirdi. Bu tespitlere göre imtiyaz sahiplerinin maden bölgesinde kalthâne ve fabrika inşa etmeleri teşvik ediliyordu. Maden arazisi ihtiyaca cevap verecek genişlikte, sermaye ve imalatla orantılı olmalıydı. Ayrıca hazinenin kayıplarını engellemek için çıkarılan cevher miktarının tam olarak belirlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle güvenilir memurlar tayin edilerek madenlerin daha sıkı teftişi öngörülüyordu. Maden imalatında kullanılmak üzere mirî ormanlardan ağaç kesilirken bölge halkının ihtiyaçları da dikkate alınmalıydı. Ayrıca beklenen faydayı sağlamayan ve çok uzun olan doksan dokuz senelik imtiyaz süresi kırk seneye indirilmeliydi. Madenlerde istihdam edilecek amelelerin ise yöre halkından seçilmesine özen gösterilmeliydi.³²

Komisyonunda ele alınan ve madenlere tahsis edilecek arazi miktarını ve imtiyaz sürelerini konu alan maddeler daha sonra Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalarından bir bölümünün de bulunduğu üst komisyonunda ele alındı. Yeni tartışmalarda arazi miktarı ile elde edilecek kazanç arasında bir mukayese yapmanın mümkün olmadığı ileri sürüldü. Çünkü büyük sermaye gerektiren bazı madenlerin arazisi geniş olmakla birlikte, bazen küçük arazileri kapsayan madenler daha verimli olabiliyordu. Eğer amaç geniş arazi parçalarının boş kalmasını önlemek ise maden arazisinden alınan vergi arttırılarak bu kayıp önlenebilirdi.³³ Diğer devletlerde olduğu gibi doksan dokuz sene olarak belirlenen imtiyaz süresinin kısaltılması mültezimlerin yatıracakları sermayeyi tam olarak alamamalarına yol açabilirdi. Bu durum, maden yatırımcılarının piyasadan çekilmesine veya masraflarını kısa zamanda çıkarmak isteyen mültezimlerin madenleri tahrip etmelerine neden olabilirdi. Bununla birlikte büyük sermaye ve hafriyyât gerektirmeyen krom ve zımpara gibi yığın halinde

³⁰ 1869 Maden Nizamnâmesi 65, 67. maddeler.

³¹ BEO. Ayniyât Defterleri Nr.1110, s.32; BEO. Sadaret Mektûbî Kalemî Mühimme (A. MKT. MHM.) Nr.466-89. Yusuf Efendi'nin başkanlığındaki komisyona Topçu Miralayı Ahmed Bey, Rusûmât Meclisi azasından Mikail Efendi, Şûrâ-yı Devlet azasından Ali Şefik Efendi ve Divan-ı Ahkâm-ı Adiliye azasından İbrahim Efendi üye olarak tayin edildiler. (BEO. A. MKT. MHM. Nr. 467-92; BEO. Ayniyât Defterleri Nr.1138, s.106.

³² BOA. Nizamât Defterleri Nr.2, s.333; BOA. Meclis-i Vükela (MV.) Nr.7-77 (14 Şubat 1885).

³³ BOA. Nizamât Defterleri Nr.2, s.334.

bulunan madenler kırk seneden az olmamak üzere ihale edilebilirdi.³⁴ Nitekim süre konusundaki komisyon kararı 1887 nizamnâmesinde aynen yer alırken yeni imtiyazlar da bu hükme uygun olarak verildi.³⁵

Önceki maden mevzuatına göre imtiyaz hakkı alanların da yeni nizamnâmeye tabi olmaları gerekiyordu. Fakat vergilerin yükseltilmesi itirazlara sebep olacağından bu mültezimlerin yeni düzenleme yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl daha eski hükümlere göre vergi ödemeleri şeklinde bir ara formül bulunarak sorun çözümlendi.³⁶

Birkaç yıl süren komisyon çalışmalarının tamamlanmasından sonra 7 Eylül 1887 tarihli irâde ile Osmanlı Devleti'nin üçüncü maden nizamnâmesi resmen uygulamaya girdi.³⁷

Dokuz bölüm ve doksan iki maddeden oluşan nizamnâmenin ilk bölümünde madenlerin tasnifi ve buna göre imtiyaz süreleri belirleniyordu. Yapılan yeniliklerden biri maden imalatının devamlılığını sağlamak üzere üretimde kullanılan hayvan, her türlü araç gereç ve bir senelik levazımâtın demirbaş kabul edilerek bunların borç mukabili hacizlerine izin verilmemesi hükmüdür. Ayrıca kendi arazilerinde devletten izin almadan maden arayabilen arazi sahiplerinin artık arayacakları madenin cinsini ve arazinin hudutlarını belirterek mahalli idareden onay almaları gerekiyordu. Bu müracaat aynı zamanda madeni ilk bulanın iddiasını ispat etmesini sağladığı gibi, imtiyaz alan kişinin madeni bulana "Mucitlik Hakkı" adı altında tazminat ödemesine de temel teşkil ediyordu. 1887 Nizamnâmesi mültezimlerin ödeyecekleri vergilere de artış getirdi. Tahsis edilen arazi karşılığı senelik ve dönüm başına 1869'da beş para olan Resm-i Mukarrer on kuruşa çıkarıldı. Bir yılda çıkarılan cevherden alınan Resm-i Nisbî ise bakır, kömür ve simli kurşun gibi kuyu ve mağara açılarak çıkarılan madenler için %1-5 olarak belirlenirken, zımpara, krom, petrol, zift, neft, lüle taşı gibi yığın halinde bulunan madenler için ise %10-20 arasında tahsil edilecekti. Madenin kötü idaresinden ve teknik aksaklıktan meydana gelecek kazalar sebebiyle alınacak para cezaları da ciddi bir şekilde artırılarak 50-100 altın olarak yeniden belirlendi.³⁸

1887 Maden Nizamnâmesi'nin özellikle *Tabarri* bölümüne gelen itirazlar sonucu 1901'de bu kısım değiştirildi. Şahıslara ait arazilerde, çevrede bulunan

³⁴ BOA. Nizamât Defterleri Nr.2, s.334.

³⁵ 1891'de Selanik ve Üsküp'te bulunmuş olan krom madenleri 40 ve 60 sene müddetle ihale edilmişti. (BOA. Irâde Meclis-i Mahsus (İ. MMS.) Nr.5207, 5314). 1896'da Mihallıççık Kazası Kavak Köyü'ndeki krom madeni ise 60 yıllığına ihale edilmişti. Ayla Efe, "Osmanlı Döneminde Eskişehir'de Çıkarılan Krom ve Magnezit Madeni Üzerine Bir Değerlendirme", *Kebikeç*, S.15, 2003, s.131-145.

³⁶ BOA. Nizamât Defterleri Nr.2, s.336.

³⁷ 1887 Maden Nizamnamesi'nin metni için bkz. BOA. T. Nr.1498-46; Düstûr I. Tertip, V. Cilt, s.886-904.

³⁸ 1887 Maden Nizamnâmesi 1-3, 5, 6, 25, 42, 43 ve 71. maddeler.

bina ve diğer yapılara zarar vermeyeceğinin anlaşılması halinde Orman ve Ma'âdin ve Ziraat Nezareti'nin onayı ile keşif kazılarına başlanabilecekti. İstanbul'daki maden hafriyyatları ister mülk ister mîrî arazide olsun padişahın iznine bağlıydı. Resmi işlemleri tamamlanan ve taharri ruhsatı alması uygun görülenler iki ay içinde ruhsatnâmelerini almazlarsa haklarını kaybedeceklerdi.³⁹

4- 1906 Maden Nizamnâmesi

Osmanlı Devleti'nde maden mevzuatını ele alan ve köklü değişiklikler getiren son düzenleme 1906'da yapıldı. Özellikle yabancı maden mültezimlerinin talepleri sonucunda çalışmalarına başlanan 1906 Maden Nizamnâmesi hazırlık aşamasında bir dizi yabancı protestolarına ve elçiliklerle yapılan uzun görüşmelere sahne oldu.⁴⁰

Nizamnâmenin hazırlık çalışmaları Bâbiâli Hukuk Müşaviri, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi, Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Orman ve Ma'âdin ve Ziraat Nazırı'ndan oluşan bir hey'et tarafından yürütüldü. Hey'etin raporunda arama ile ilgili hükümlerin gözden geçirildiği ve keşif hafriyyâtı sırasında binalara zarar gelmemesi için makul bir mesafenin belirlendiği, bunun da çıkacak nizamnâmede yer alacağı belirtiliyordu. Ayrıca Bilâd-ı Selâse ve Boğaz'ın her iki sahilinde askeri açıdan sakıncalı görülen mesafe dahilinde hiç kimseye kazı izni verilmeyecekti.

1906 Maden Nizamnâmesi'nin hazırlık çalışmaları, pazarlıkların ve restleşmelerin en yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Şöyle ki; Osmanlı Devleti uzun bir süredir dile getirdiği gümrük vergisinin artırılması isteğini bu sırada tekrar etti. Ancak ithalat vergileri kapitülasyonlarla sınırlandırıldığından tek taraflı irade konulamıyor ve Avrupalı Devletlerle anlaşılması gerekiyordu.⁴¹ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin Vilâyet-i Selâse bütçesinde meydana gelen açığı kapatmak için gümrük vergilerinin artırılması talebine en büyük tepkiyi İngiltere gösterdi. Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'ın Şubat 1905'te Bâbiâli'nin Londra Sefareti'ne gönderdiği bir yazıya göre İngiltere, Osmanlı dış ticaretinin % 60'ını kapsıyordu. Bu nedenle İngiltere'nin böyle bir artışa rıza göstermesi mümkün değildi. Ayrıca Beyrut, Selanik, Mersin ve Basra gümrüklerindeki suiistimaller önlenbilirse artışa ihtiyaç duyulmayacaktı. Vergi artışından Osmanlı hazinesine girmesi beklenen gelir 750.000 lira civarındaydı. Bunun %25'i olan yıllık 187.500 lira borçlara karşılık Duyûn-ı Umûmiye İdaresine bırakılacağından geri kalan paranın Vilâyet-i Selâse bütçesinde tahmin edilen 800.000 liralık açığı kapatması beklenemezdi.⁴²

³⁹ Düstûr I. Tertip, VII. Cilt, s.685-690.

⁴⁰ Charles Issawi, *a.g.e.*, s.273.

⁴¹ Donald C.Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi "Düyunuumumiye", Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı, İstanbul 1979, s.147.

⁴² BOA. İrâde Kanun ve Nizamât (İ. KAN) Nr.1323 ZA 1 (3 Mart 1905); Donald C.Blaisdell, *a.g.e.*, s.148.

Gümrük oranlarının artırılması ile ilgili olarak diğer devletlerin tutumları İngiltere'ye oranla daha uzlaşmacıydı. Almanya, Rusya ve Avusturya tarifeye sıcak bakarken, İngiltere'yi takip eden tek devlet Fransa idi. Bir yıl sonra İngiltere birkaç şartın yerine getirilmesine bağlı olarak tutumunu yumuşattı. Bunlardan ilki gümrük artışından elde edilecek fazla gelirin Duyûn-ı Umûmiye kontrolüne bırakılmasıydı ki bu konuda bir süre sonra Bâbîâlî idarecileri ikna edilmişti.⁴³ Diğerleri ise mevcut maden mevzuatının değiştirilmesi talebidir. İngiltere Hükümeti 1901 tarihli tadilatın maden arama işlemlerini zorlaştırdığını iddia ediyor ve istenen değişikliğin yapılmasına karşılık, gümrük tarifelerinin artırılmasına vereceği onayı koz olarak kullanıyordu. Nitekim İngiltere Sefareti'nden Hariciye Nezaretine gönderilen bir yazıda bu istek açıkça ifade ediliyor ve maden nizamnamesinde yapılacak değişikliklerin Osmanlı madencilikini geliştireceği, imtiyaz verilmesinin kolaylaştırılmasıyla devlet gelirlerinde artış sağlanacağı ileri sürülüyordu.⁴⁴

İngiltere, mültezimlerin yaptığı büyük masraflara karşılık, ferman verilmeye kadar Resm-i Nisbi'nin üst sınırdan ödenmesi teklifi ile sınırsız miktarda maden çıkarılmasına izin verilmesini istiyordu. Böylece hem hazineye büyük gelir sağlanacak hem de Osmanlı madenlerine olan ilgi artacaktı. Hâlbuki 1887 nizamnamesi keşif aşamasında 100 tonilatoya kadar cevher çıkarılmasına müsaade ederken, bu miktar 1901'de 2000 tonilatoya yükseltilmişti. Miktar, mültezimlerin yapacakları masrafları fazlasıyla karşılıyordu. Teklifin kabulü, imtiyaz fermanı alma konusunda zaten isteksiz davranan arama ruhsatı sahiplerine mukavele ve şartnâmelerde belirtilen yükümlülüklerle bağlı olmadan hafriyyât yapabilmelerine izin verilmesi anlamına geliyordu.⁴⁵ Bu arada Fransa Sefiri, Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda birkaç güne kadar kendi meclislerinin yanında İngiliz ve Alman meclislerinin de tatil gireceklerini ve vergi meselesinin uzun süre askıda kalacağını bildirerek Bâbîâlî'nin elini çabuk tutmasını tavsiye etti.⁴⁶

Karşılıklı ifadelerden anlaşılabilir her iki taraf da önce karşıdan gelecek adımı bekliyordu. Başka bir ifade ile başta İngiltere ve Fransa istedikleri tadilatın gerçekleşmesi için nizamnamenin ilanını beklerken, Bâbîâlî de vergi artışı kabul edilmeden nizamname konusundaki adımı erteliyordu. Bu bekleme Fransa Sefiri'nin yazısından birkaç gün sonra son buldu ve 9 Nisan 1906 tarihli irâde ile yeni Maden Nizamnamesi ilan edildi.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin istediği gümrük artışı ise ancak bir sene sonra 25 Nisan 1907'de onaylandı.⁴⁸

⁴³ Donald C.Blaisdell, *a.g.e.*, s.149-151.

⁴⁴ İ. KAN. Nr.1323 ZA 1.

⁴⁵ BOA. Yıldız Perakende Orman Ma'âdin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y. PRK. OMZ.) Nr.3-52 Lef 2 (14 Şubat 1906).

⁴⁶ BOA. Yıldız Sadaret Hususî Maruzat (Y. A. HUS.) Nr.501-99 Lef 2 (7 Nisan 1906).

⁴⁷ BOA. Y. A. HUS. Nr.501-115.

⁴⁸ Donald C.Blaisdell, *a.g.e.*, s.157.

Son maden mevzuatı yeni hükümler içermekle birlikte bazı kısımlarda önceki metinlerin izlerini taşıyordu. Örneğin madenlerin tasnifi, imtiyaz süreleri, yabancıların maden ihalelerine girebilmeleri, madeni keşfedene verilen mucitlik hakkı ve miktarı, madenin 1/5000 ölçekli haritasının imtiyaz talep edenlerce tanzim ettirilmesi ve ihalenin gazetelerde ilanı gibi hükümler aynen korunmuştu.⁴⁹ Bu bölümde yapılan tek değişiklik imtiyaz için bürokratik işlemlerin bir yıl ile sınırlandırılmasıydı. Yeni hüküm özellikle yabancı müteşebbislerin imtiyaz işlemlerinin uzun sürmesi yolundaki kronik şikayetlerini ortadan kaldırmaya yönelik önemli bir adımdı.

Yeni metinde en büyük değişiklik arama ruhsatlarının verilmesi ve keşif bölümlerinde yapıldı. Arama ruhsatı verme yetkisi daha önceki düzenlemelerde olduğu gibi 1906'da da madenin bulunduğu vilayet valiliklerine bırakılmıştı. Ancak yeni nizamnâme ile arama ruhsatının uygun görülmemesi halinde mültezim veya maden şirketine Bâbîâlî'ye müracaat etme hakkı tanınıyordu. Bu durumda tüm muameleler sekiz ayda tamamlanamazsa vilayetin verdiği ruhsat geçerli olacaktı. Fakat arama yapılacak arazide askerî, dinî ve devlete ait yapıların zarar göreceği anlaşılırsa izin verilmeyecekti.⁵⁰

Yabancı mültezimlerin, çalıştırmaları muhtemel yabancı işçilerle maden civarındaki nüfus yoğunluğunun değişmesine neden olacaklarının altı çizilerek -1887 nizamnâmesinde olduğu gibi- yeni metinde de mühendis ve ustabaşı dışındaki maden çalışanlarının Osmanlı tebaasından ve yöre ahalisinden seçilmesi hükme bağlandı. Böylece özellikle sınırda bulunan maden bölgelerinde demografik değişiklik bahane edilerek ileri sürülebilecek iddiaların önüne geçilebilecekti.⁵¹

Dikkat çeken bir başka hüküm ise mültezimlerin maden arazisi üzerinde başka haklarının olmadığını ifade eden maddedir.⁵² Buna göre imtiyaz sahibi arazi dahilinde madencilik dışında başka bir üretim faaliyeti yürütemeyecekti. Böylece ağaç ekerek veya maden üretimi ilgisi olmayan binalar yapılmasına bağlı olarak olası mülkiyet iddiaları engellenmeye çalışılmıştır. Buna karşılık sahibi razı olmayan bir arazide maden aranmasına müsaade eden nizamnâme, maden keşfini teşvik ederken⁵³ etrafı duvar ile çevrili arazi yakınında, bahçe, avlu ve bunlara beş yüz zira uzaklıkta olan yerleri bu hükmün dışında bırakıyordu.

⁴⁹ 1906 Maden Nizamnâmesi 1-8, 30-39. maddeler.

⁵⁰ 1906 Maden Nizamnâmesi 10. ve 13. maddeler.

⁵¹ BOA. Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzâtı (Y.PRK. KOM.) Nr.15-2 (10 Mart 1906).

⁵² 1906 Maden Nizamnâmesi 99. ve 100. maddeler.

⁵³ Hüseyin Nail Kubalı, "Eski Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti", *Ebu'l-ula Mardin'e Armağan*, İstanbul 1944, s.820, 821.

B- Maden Nizamnâmelerinin Uygulanması

1- Maden Arama Ruhsatları

Arama ruhsatları, mültezim adaylarının bir yerde maden bulunup bulunmadığını tespit etmek için belli bir süre zarfında keşif kazıları yapmalarına izin verildiğini gösteren belgelerdi. *Tabarrî Ruhsatı* olarak adlandırılan bu belgeler maden imtiyazı alabilmenin ilk adımını oluşturuyordu. Arama ruhsatı, imtiyaz fermanı verilmesi sırasında belgeyi alana öncelik sağladığı gibi ruhsat süresi içinde madenin işletilmesine de imkan veriyordu.⁵⁴

Ruhsatların hazırlanması ile ilgili idarî ve teknik işlemlerin yürütülmesi vilayetlere bırakılmıştı.⁵⁵ Bu nedenle her maden için gereken prosedür tamamlandıktan sonra arama ruhsatının bir sureti İstanbul'a gönderilirdi. Vilayetlerden gelen bu belgeler Maden İdaresi'nde tutulan Ruhsatnâme Defterine kaydedilirdi.⁵⁶ Fakat bazı hallerde Maden İdaresi'nden de arama ruhsatı verilmesi karışıklığa yol açabiliyordu. Nitekim Hüdâvendigar Vilayeti'nde bulunmuş olan linyit için Sarkiz Efendiye Maden İdaresinden, Mişel Nomonî'ye ise vilayetten ruhsat verilmişti. Karşılıklı itirazlar üzerine Şûrâ-yı Devlet, mevzuatta idarenin ruhsat verebileceğine dair bir hükmün bulunmadığına dikkat çekerek bir takım işler için özel makamlar tayin edildiği halde diğer dairelerin o işin farklı yönleriyle ilgileri olsa bile müdahaleye yetkilerinin olmadığına karar verdi.⁵⁷ Bu konudaki karışıklığa vilayetlerin ruhsat vermeden önce idareyi bilgilendirmeleriyle son verilebildi.⁵⁸ Ayrıca bazı vilayetlerden gelen ruhsat içeriklerinin yetersiz olması üzerine Haziran 1875'te Maden İdaresi'nde örnek bir metin hazırlanarak vilayetlere dağıtıldı.⁵⁹

Arama ruhsatlarında maden bölgesi bağlı olunan vilayetten başlayarak en yakın köye varıncaya kadar belirtilirdi. Daha sonra izni isteyen şahsın ismi, tâbiyeti, mesleği ikamet ettiği yer yazılır ve doğabilecek zararın karşılanabilmesi için güvenilir bir kefil kaydedilirdi. Aynı arazi sınırlarında farklı cins maden için yeniden arama ruhsatı alınması gerekiyordu. Başka bir ifade ile alınan bir ruhsat sadece belgede adı geçen madeni aramaya yetki veriyordu.⁶⁰ Arama ruhsatlarının süresi bir yıldır. Mültezimin yazılı talebi halinde önce altı ay, 1887 Maden Nizamnâmesi ile bir yıllık ek süre verilebiliyordu. Talebin uygun görülmemesi halinde ise mültezimin maden üzerinde hiçbir hakkı kalmıyordu.

⁵⁴ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.128.

⁵⁵ İstanbul ve kazalarında bulunan madenler Maden Nizamnâmelerine tabi olmakla birlikte ruhsat işlemleri Zaptiye Müşiriyetince yapılıyordu. Büyükçekmece, Büyükada, Beykoz, Kartal kazalarındaki linyit, kurşun, granit ve demir madenleri arama ruhsatları Zaptiye'den verilmişti. (BOA. Ticaret Ziraat Orman Ma'adin Nezâretleri Defterleri Td. Nr.1559, s.13, 16, 30, 52).

⁵⁶ Arama ruhsatlarına ait örnekler için bkz. BOA. Td. Nr. 1559, s.6, 24-27, 32.

⁵⁷ BEO. Ayniyât Defterleri Nr. 1112, s.28 (15 Ağustos 1874).

⁵⁸ Takvim-i Vekayi Nr. 1692 (1 Kasım 1874).

⁵⁹ BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.5, s.11.

⁶⁰ BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.5, s.8; Charles Morawitz, a.g.e., s. 76.

Nizamnâmeler gereğince ruhsatların alındığı tarihten itibaren altı ay içinde arama çalışmalarına başlanması gerekiyordu. Bu konudaki kontrol vilayet maden mühendisleri ve diğer mülki görevliler tarafından yapılır ve Maden İdaresi'ne bildirilirdi.⁶¹ Hafriyyâta başlamayan veya üretimde devamlılık göstermeyenlerin mazeretleri kabul edilmezse ruhsat iptal edilirdi. Ruhsatlar vilayet idare meclislerinin kararı ve ilgili valinin izni olmadıkça devredilemez veya satılamazdı. Devletin resmen onaylamadığı ortaklıklar da tanınmazdı.⁶²

Mültezimler keşif kazıları sırasında çıkardıkları cevherin bir miktarını saflık derecesinin anlaşılması için Maden İdaresi'ne göndermek mecburiyetindeydiler. Ağzları vilayet maden mühendisi tarafından mühürlenmiş torbalara konulan numuneler posta aracılığıyla idareye nakledilirdi. Torbaların üzerine gönderenin kimliği, gönderilen yer ve madenin ismi yazılırdı.⁶³ Bu safhadaki kazıların asıl amacı damarın durumunu, yönünü ve büyüklüğünü belirlemektir. Dolayısıyla gelişmelerle ilgili olarak mültezimler tarafından tanzim edilen bir rapor, maden bölgesini gösteren 1/5000 ölçekli bir harita ile birlikte önce vilayete oradan da İstanbul'a iletilirdi. Haritaların bir nüshası Seraskerliğe verilerek imtiyaz fermanı çıkmadan önce maden bölgesinin askeri açıdan bir sakınca yaratıp yaratmadığı araştırılırdı.⁶⁴ İki nüsha olarak hazırlanan maden arama ruhsatlarından biri mültezimin imzalamasından sonra vilayete teslim edilirdi. Diğer nüsha ise vilayet tarafından tasdik edilip mültezime verilirdi.⁶⁵

Arama ruhsatlarının uygulamaya girmesiyle bu konuda yaşanan belirsizlikler kısa zamanda ortadan kalktığı gibi çizilen yasal çerçeve devleti mültezimlere karşı daha güçlü hale getiriyordu. Devlet artık ruhsatta yer alan hükümlere dayanarak yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin izinlerini kolaylıkla feshedebiliyordu. Nitekim Kastamonu ve Bolu'da bakır ve çinko için alınan ruhsatlar numune gönderilmediği gerekçesiyle⁶⁶, 1886'da Dedeoğaç Sancağı Sofulu Kazası'nda bulunan ve Mıgırdayan Kumpanyasına verilen bakır, kurşun ve antimon madenleri arama izinleri de belirlenen sürede faaliyete geçilmemesinden dolayı iptal edilmişti.⁶⁷

⁶¹ *Orman ve Ma'adin Mecmuası*, 2. Sene, S.17, s.615, 616.

⁶² BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.5, s.9; BOA. T. Nr.1465-88 (20 Mart 1875).

⁶³ BOA. Yıldız Perakende Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.) Nr.10-40; *Orman ve Ma'adin Mecmuası*, 3. Sene, S.33, s.1136-1137.

⁶⁴ BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.5, s. 9.

⁶⁵ BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.5, s. 10. XX. yüzyıl başlarından itibaren mültezimlerde kalan nüshalara 100 kuruş değerinde *Muhacir Pulu* yapıştırılması zorunluluğu getirildi. Hatta pulların yapıştırıldığını kontrol etmek için ruhsatın arkasına bir ibarenin yazılması uygun görüldü. (BOA. Td. Nr.412, s.11 (26 Aralık 1900).

⁶⁶ BOA. T. Nr.540-36 (16 Ağustos 1884).

⁶⁷ BOA. T. Nr.592-77.

2- Maden Mukavenâmeleri

Keşif ve arama çalışmaları sonunda bir madenin işletmeye değer ve verimli olduğu anlaşılırsa mültezim adayları imtiyaz için gereken hukukî işlemlere başlardı. Bunun için önce imtiyaz isteklerini belirten dilekçelerini Maden İdaresi'ne iletirlerdi. Burada madenin genel işletme şartları belirlenir, devlet ile mültezimler arasında karşılıklı yükümlülükleri belirten bir mukavenênâme müsveddesi hazırlanır ve bu belgeler Şûrâ-yı Devlet'e havale edilirdi. Tanzimat Dairesi'nde müzakere olunan müsveddelerde maden mevzuâtına ve kamu yararına aykırı bir husus saptanırsa gerekçeleri belirtilerek gerekli değişiklikler yapılırdı. Temize çekilen mukavele son halini alırdı.⁶⁸

Maden nizamnâmelerindeki esaslara uygun olarak hazırlanan mukavenênâmeler taraflar arasında yapılmış resmi bir sözleşme niteliğindedir. Bu belgelerde maden arazisi vilayet, sancak, kaza itibarıyla belirtilirdi. Ardından imtiyaz talebinde bulunan kişilerin veya şirketlerin isimleri tabiiyetleri, unvanları, madenin cinsi ve imtiyaz süresi belirtilirdi. Maden arazisi, ileriki tarihlerde yaşanabilecek bir ihtilafa meydan vermemek için dört ana yön üzerinden dere, tepe, değirmen ve mezarlık gibi özel coğrafi noktaların zikredilmesiyle netleştirilmeye çalışılırdı. Mukavele hükümlerine göre maden arazisinde hafriyyât işleri haricindeki tüm kullanımlar için arazi sahibinin rızasının alınması gerekiyordu. Çünkü arazi sahiplerinin maden bölgesinde kalan, ancak aktif olarak maden imalatı yapılmayan yerleri eskiden olduğu gibi kullanmaya hakları vardı. Ayrıca madenin cinsine ve verimine göre belirlenen vergiler de mukavenênâmede belirtilirdi.⁶⁹

3- Maden Şartnâmeleri

İmtiyaz fermanına zeyl olarak hazırlanan ve teknik bir belge olan şartnâmeler tıpkı mukavenênâmeler gibi önce müsvedde olarak kaleme alınır ve Şûrâ-yı Devlet'te muhteva yönünden kontrol edilirdi. Şartnâmelere göre mültezimler maden bölgesini ayrıntılarıyla gösteren ve masrafı kendilerine ait olan 1/5000 ölçeğinde üç nüsha harita yaptırırlardı. Haritaların istenilen özelliklerde olduğu anlaşılırsa bir nüshası Maden İdaresi'nde alıkonulur, ikinci nüsha vilayete gönderilir üçüncüsü mültezime verilirdi. İmtiyaz fermanının verilmesinden sonraki altı ay içinde vilayette gönderilen haritada belirtilen hudutların arazide tespiti yapılır ve sınır noktalarına maden mühendisi ve mülki

⁶⁸ BOA. İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD.) Nr.1065 Lef 1(1 Eylül 1872), BOA. İ. ŞD. Nr.1171 Lef 3 (21 Ocak 1873).

⁶⁹ Bu konudaki sayısız örnekten birkaçı için bkz. BOA. İ. ŞD. Nr.1065 Lef 3; BOA. İ. ŞD. Nr.1171 Lef 1; BOA. Mukavenênâme Defterleri Nr.3, s.80,81; 222-224; 228-230; 289-290; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.1, s.96-98; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.13, s.14-16; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.14, s.45-47; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.4, Dersaadet 1310, s.379-382; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.5, Dersaadet 1311, s.791-793, 824-826; 1298-1300; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.7, Dersaadet 1315, s.13-17, 66-69.

idarecilerin gözetiminde özel işaretler konurdu. Bu işlemler için yapılan tüm masraflar mültezimlerce karşılanırdı.⁷⁰

Madenin civarında bulunan binaların altında kazı yapmak gerekirse doğacak zararın tazmini için mültezimler kefalete bağlanırdı. Halkın güvenliğini tehdit eden bir durumla karşılaşırsa devletin kazıyı durdurma yetkisi vardı.⁷¹ Yine aynı çerçevede maden hafriyyâtının su yollarına, bentlere, kara ve demiryollarına 75-150 metre uzaklıkta olması gerekiyordu. Bu mesafenin daha az olması halinde Maden İdaresi'nden gelecek teknik rapora göre hareket edilirdi. Şartnâmelere göre imtiyaz fermanı verildikten sonra maden sahasından kara ve demiryolu geçirilmesi gerekirse mültezimlerin tazminat talep etmeye veya dava açmaya hakları yoktu. Yolların sadece ana yataklar üzerinden geçmesi halinde takdir edilen tazminatın mültezimlere ödeneceği taahhüt ediliyordu.⁷²

Mültezimler maden üretimini gösteren iki ayrı defter tutmakla mükelleftiler. Birincisi her üç ayda bir, diğeri ise her yılın ilk ayında vilayetler aracılığıyla idareye gönderilirdi. Vergilerin tespitinde önemli bir yere sahip olan bu defterlerin gönderilmemesi halinde 1-5 Osmanlı lirası nakit para cezası kesilirdi. Üretim miktarını eksik göstererek devleti gelir kaybına uğratanlardan ödemeleri gereken vergi iki kat tahsil edilirdi. Vergi ve cezalar için vilayetten önce üç aylık ek süre verilir, ödeme gerçekleşmemişse durum Maden İdaresi'ne bildirilirdi. İdarenin tanıdığı ikinci ek sürede de ödeme gerçekleşmezse imtiyaz feshedilirdi. Madenden çıkarılan cevher gerek eritilmiş gerekse ham olarak gümrük vergisi ödendikten ve mürûr tezkiresi verildikten sonra istenilen yere nakledilebilirdi. Aksi durumda ele geçirilen cevhere kaçak muamelesi yapılarak el konurdu.⁷³

Bütün bu prosedür tamamlandıktan sonra mukavelenâme ve şartnâmeler saraya takdim edilir ve irâdesinin çıkmasıyla imtiyaz süreci tamamlanırdı. Ayrıca imtiyaz verilen madenin yeri, alan şahsın kimliği, madenin cinsi ve madenin sınırları gazetelerde ilan edilirdi.⁷⁴

İmtiyazı alan mültezim gerek mukavelenâmede gerek şartnâmede ve gerekse maden nizamnâmesi hükümlerine aykırı hareket ederse bunun sebebi önce yazılı olarak sorulurdu. Gösterilen mazeret kabul edilirse altı ay ek süre

⁷⁰ BOA. İ. ŞD. Nr.1171 Lef 2; BOA. Mukavelenâme Defterleri Nr.2, s.164-167, 190-192; BOA. Mukavelenâme Defterleri Nr.3, s.224-227, 230-232; BOA. Mukavelenâme Defterleri Nr.4, s.3-5; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.13, s.17-19; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.14, s.47-50.

⁷¹ *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.5, s.794-799, 827-832, 1302-1306.

⁷² BOA. İ. ŞD. Nr.1065 Lef 2; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.6, Dersaadet 1310, s.1558-1563, 2076-2079; C.7, s.17-22, 70-74, Mübahat Kütükoğlu, a.g.m., s.110-111.

⁷³ BOA. İ. MMS. Nr.2019 Lef 3; BOA. İ. ŞD. Nr.1171 Lef 2.

⁷⁴ Selanik, Trabzon, Hüdâdendigar ve Karesi vilayetlerinde imtiyaz fermanları verilen krom, kurşun ve manganer madenlerinin gazete ilan suretleri örnekleri için bkz. BOA. Td. Nr.1755, s.4, 6, 48, 69.

verilir ve hemen imalata başlaması için ihtarnâme gönderilirdi.⁷⁵ Aksi durumlarda ise imtiyaz Şûrâ-yı Devlet mazbatası ile feshedilir ve durum İstanbul'da ve varsa vilayet gazetelerinde üç kez ilan edilirdi.⁷⁶

4- Maden İmtiyazlarından Alınan Vergi ve Harçlar

a- Resm-i Mukarrer ve Resm-i Nisbiyye

İmtiyaz fermanı alanların maden imalatı ile doğrudan ilgili beş çeşit vergi ödemeleri gerekiyordu. Bunlardan Resm-i Mukarrer, üretime tahsis edilen araziye karşılık olmak üzere dönüm veya cerib başına her sene mart ayı başında tahsil edilirdi. Bu vergi, bir dönüm/cerib arazi için 1861'de 1 kuruş, 1869'da 5 para, 1887 ve 1906 Nizamnâmesi'nde ise 10 kuruş olarak tayin edilmişti. Resm-i Mukarrer ancak imtiyazın feshi ya da mültezimin üretimi durduğunu resmen bildirmesi ile düşüyordu. Bunun dışında üretime ara verilmesi verginin tahakkukunu engelleyen geçerli bir gerekçe değildi. Mülk ve evkâf-ı sahiha arazisindeki madenlerin vergisi arazi sahibine veya vakfa, miri arazi ile tahsisat kabilinden olan vakıf arazilerindeki madenlerin vergisi ise devlete aitti.⁷⁷ Devlet bu vergiyi zamanında ödemeyenlere 1890 sonrasında senelik % 9 gecikme faizi uyguluyordu.⁷⁸

Resm-i Nisbiyye ise madende bir senelik hasılat üzerinden hesaplanıyordu. Vergi miktarı önceleri devlet ile mültezim arasındaki pazarlığa tabi iken, 1869 Nizamnâmesi ile madenin servetine göre % 1-5 olarak belirlenmişti. Krom, zımpara, lületaşı gibi madenlerden alınacak Resm-i Nisbiyye miktarının tespiti Maden İdaresine aitti. 1887 ve 1906 düzenlemeleri ile bakır, kurşun ve kömür gibi kuyu ve mağara açılarak çıkarılan madenler için % 1-5'lik oran muhafaza edilirken zımpara, krom, lületaşı, petrol, zift ve nefit gibi damar halinde olmayıp yığın halinde bulunan madenlerden % 10-20 vergi alınması öngörüldü. Miktarın tam olarak tespitinde maden üretiminin zorluk derecesi, iskeleye olan uzaklığı, madenin cinsi ve serveti etkiliydi. Resm-i Nisbiyye, Maden İdaresi'nin onayına bağlı olarak aynı ya da cevherin piyasa fiyatına göre nakdî tahsil edilebiliyordu.⁷⁹ Bazen 1891'de Kastamonu'da bulunan nikel örneğinde olduğu gibi farklı uygulamalara da rastlanabiliyordu. Osmanlı coğrafyasında nadiren görülen nikel için % 5'lik Resm-i Nisbiyye oranı Orman ve Ma'adin ve Ziraat Nezaretince az

⁷⁵ Biga Sancağı'nda dört adet kurşun madeninin imtiyazını alan ve nizamnâmeye aykırı hareket eden mültezimlere ihtarnâme gönderilmiş ve savunmaları istenmişti. BOA. Şûrâ-yı Devlet (ŞD) Nr.320-4 Lef 4, 5 (11 Temmuz 1888). İhtarnâmenin tebliğini kabul etmeyen ve ilmühaberi imzalamayan birkaç yabancı maden mültezimi örneği için bkz. BOA. Td. Nr.1760, s.49 (4 Temmuz 1888).

⁷⁶ 1887 Maden Nizamnâmesi 52. ve 53. maddeler; 1906 Maden Nizamnâmesi 59. ve 60. maddeler.

⁷⁷ BOA. C. DRB. Nr. 1360, 2044; BOA. Meclis-i Tanzimat Defterleri Nr.2, s.207.

⁷⁸ *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.7, s.13-17.

⁷⁹ *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.6, s.1771-1774; Charles Morawitz, *a.g.e.*, s.177; Charles Issawi, *a.g.e.*, s.273.

bulduğundan, madenin sık rastlandığı Amerika'dan satış fiyatının ve vergi miktarının sorulmasına karar verildi. Washington Sefareti'nden gelen cevapta nikelin oldukça pahalı bir maden olduğu ve yüksek vergi alındığı bildiriliyordu. Bu bilgiye rağmen Şûrâ-yı Devlet, “ *bir ma'denin revâcına nisbetle resm nisbetinin ta'yîni kabil olmayıp ma'denin servetine ve i'malâtın mütevakkef olacağı masârifin mikdârına göre olmak lâzım geleceğinden...*” sefaretten gelen bilginin dikkate alınmamasına ve ilk defa rastlanan bu madenin üretim şartlarının araştırılmasına karar verdi.⁸⁰

b- Ferman Harcı

İmtiyazın padişah irâdesiyle resmîyet kazanmasından sonra mültezimlerden alınan Ferman Harcı bir defaya mahsus olarak madenin önemi ve serveti göz önüne alınarak hesaplanırdı. 1861'de bu rakam 1000-1500 kuruşken, 1869 ve sonrası düzenlemelerde 50-200 Osmanlı altını olarak belirlendi.⁸¹ Mültezimler ferman harcını nakit olarak Maden İdaresi veznesine yatırırlardı.⁸²

c- Tahlil Harcı

Cevherin saflığının anlaşılması için bir miktar numune Maden İdaresi'ne gönderilerek burada tahlil memuru tarafından ayrıştırılırdı. İşlem sonunda elde edilen sonuç bir rapor ile ilgililere bildirilirdi. Yapılan bu iş karşılığında mültezimden madenin cinsine göre azamî 5 liraya kadar çıkabilen bir ücret talep edilirdi.⁸³

d- Keşf-i Askerî Harcı

Maden imalatına ayrılan arazinin askerî açıdan bir sakınca yaratıp yaratmadığını belirlemek için keşif sırasında gönderilen harita incelenirdi. Haritadan kesin bir kanaat oluşmazsa Seraskerlikten gönderilen bir subay araziye bizzat kontrol ederdi. Bu uygulama karşılığında mültezimlerden *Keşf-i Askerî Harcı* adı altında 25 lira alınırdı.

e-Diğer Harç ve İaneler

Mültezimlerden tahsil edilen harç kalemleri XIX. yüzyıl sonlarına doğru giderek artmıştır. Bunlar maden üretimi ile doğrudan ilgilisi olmayan ve daha çok çeşitli kurum veya toplulukları mali olarak desteklemeyi hedefleyen kesintilerdi. Bâbâîli memurlarının özlük haklarını artırmaya yönelik olarak

⁸⁰ BOA. Td. Nr. 1770, s.25 (11 Temmuz 1892).

⁸¹ Farklı tarihlerdeki uygulamalar için bkz. BOA. Mukavelenâme Defterleri Nr.2, s.163, 164, 189, 190; BOA. Mukavelenâme Defterleri Nr.4, s.1-3, BOA. Mukavelât Defterleri Nr.13, s.14-16; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.16, s.122-124.

⁸² BOA. Td. Nr.392, s.1, 2 (26 Aralık 1878).

⁸³ Örneğin 1874'te Biga Sancağı'nda bulunan altın numunesinden 2 lira, 1877'de Aydın Vilayeti Milas Kazasındaki zımpara ve manganez numunesinden 400 kuruş, 1881'de Edremit Kazası'ndaki iki altın madeninden gönderilen numuneler için 5 lira tahsil edilmişti. BOA. Td. Nr.392, s.44, BOA. Td. Nr.1747, s.4; BOA. Td. Nr.1753, s.97.

kurulan *Teshilât Sandığı* için maden imtiyazlarından alınan harç da bu kesintilerden biriydi. Mültezimler her maden için bir defaya mahsus sandığa 20 lira ödüyorlardı.⁸⁴

Yine yüzyıl sonlarındaki maden ihalelerinden *İskân-ı Muhâcirîn İanesi* olarak 100 lira, devletin kendi kaynakları ile yapacağı Hicaz Demiryolu'nun masraflarına aktarılmak üzere 100 lira, ordunun silah cephane ve diğer masraflarına kaynak sağlamak için *Teçhizat-ı Askeriye İanesi* adıyla maden gelirlerinden % 5-10'luk bir pay tahsil ediliyordu. Ayrıca Darülaceze için maden hasılatının her 100 kuruşundan 5 para ödenmesi gerekiyordu.⁸⁵

Bir sefere mahsus olsa bile bu kesintilerin madencilikle ilgisi bulunmadığı gibi, maden nizamnâmesinde bu grupta yer alan harçların tahsiline müsaade eden bir hüküm de yoktu. Harçların tahsiline devam edilmesi mültezimlerin çekilmesine ve madenlerin âtil kalmasına neden olabilirdi. Bu nedenle üretimle ilgisi olmayan Bâbîâlî Teshilât Sandığı İanesi ile İskân-ı Muhâcirîn İanesi 22 Temmuz 1909 tarihli irâde ile kaldırıldı. Hicaz Demiryolu ve Teçhizat-ı Askeriye İanesi'nin ise bir yıl daha tahsili uygun görüldü. Böylece maden mültezimleri önemli bir mali yükten kurtulmuş oldular.⁸⁶

Mali yükümlülüklerin yıldan yıla artmasına rağmen yerli ve yabancı mültezimlerin madencilik sektörüne olan ilgisi XX. yüzyıl başında gözle görülür şekilde artmıştır. Nitekim 1870-1899 yılları arasında 144 imtiyaz verilmişken, asıl artış 1900-1911 yılları arasında olmuş ve 138 imtiyaz verilmiştir.⁸⁷ Bu artış üretime de yansımış ve 600 bin tonluk üretim yeni yüz yılın ilk on yılında 1,2 milyon tona ulaşmıştır.⁸⁸

Sonuç

Osmanlı madenleri, klasik dönem boyunca askerî ve malî öncelikler nedeniyle devletin tekelinde işletilmiştir. Bilhassa imparatorluktaki bilgi, teknoloji ve sermaye eksikliği XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra madenleri

⁸⁴ BOA. Mukavelât Defterleri Nr.13, s. 16; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.14, s.4; BOA. Mukavelât Defterleri Nr.16, s.237.

⁸⁵ BOA. İrâde İmtiyazât ve Mukavelât (İ. İMT.) Nr.1314 RA 1, 1319 Ş 1; *İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası*, C.6, s.1910-1912; *Düstûr II.Tertip II. Cilt*, s.17. Hicaz Demiryolu İanesi dışında Adana, Kastamonu, Aydın ve daha pek çok yerdeki madenlerin imtiyaz gelirleri Hicaz Demiryolu'nun finansmanına tahsis edilmişti. (Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren, İstanbul 1994, s.99, 100). Bazı maden ihalelerinde % 5-10 olarak belirlenen Teçhizat-ı Askeriye İanesi'nin Resm-i Nisbi, Resm-i Mukarrer ve Ferman Harçlarının % 6'sı oranında alındığı görülmektedir. Bu tür örneklerden birkaçı için bkz. BOA. Mukavelât Defterleri Nr.16, s.67, 69, 75, 76, 122-124, 235-237, 302, 303.

⁸⁶ *Düstûr II. Tertip II. Cilt*, s.19.

⁸⁷ A.Gündüz Ökçün, a.g.m., s.809.

⁸⁸ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim, İstanbul 1985,s.915.

Avrupalı yatırımcıların ilgi odağı haline getirmiştir. Fakat yerli-yabancı müteşebbislerin faaliyet göstermesine imkan verecek ya da üretimin sınırlarını çizecek ayrıntılı hukukî bir metnin olmaması, devleti müstakil maden nizamnâmesi hazırlamaya sevk etmiştir. Böylece ilk defa 1861’de ve daha sonra 1869, 1887 ve 1906’da yeni maden nizamnâmeleri hazırlanarak maden hukuku alanındaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Her yeni metin bir öncekinden elde edilen tecrübelerin de izini taşımaktadır. Nitekim artan madde sayısı ve hükümlerdeki ayrıntılar, gelişen üretim tekniklerinin, tecrübelerin ve sanayileşmenin getirdiği zorunluluklar olarak nizamnâmelere yansımıştır.

Madenler, üzerinde bulunan toprağın mülkiyeti ile alakalı görüldüğünden yabancıların -1867’de toprak almalarına müsaade edilmesinin etkisiyle-1869’daki düzenleme ile kendi adlarına imtiyaz almalarının önü açılmıştır. Yine aynı tarihte madenler üzerindeki tasarruf hakkı genişletilmiş ve mültezimlere imtiyazlarını miras bırakabilme ve devredebilme hakkı tanınmıştır. Devlet açısından önemli olan madenin işletilmesi ve vergi akışının devamı olduğundan, mültezimlerden kaynaklanabilecek sorunlar nakit para cezasından imtiyazın iptaline kadar uzanan yaptırımlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Aynı doğrultuda maden imalatı ile doğrudan ilgili araç gerecin borç mukabili haczine izin verilmemiştir. Diğer taraftan devlet ve halka ait yapılar için tehlike oluşturulabilecek kazılara sınırlamalar getirilmiştir. Yine 1869 düzenlemesi ile imtiyaz süreleri doksan dokuz yıl olarak belirlenirken, 1887’de üretimdeki zorluklar dikkate alınarak madenin cinsine göre imtiyaz sürelerinde ayrıma gidilmiştir. 1887’den itibaren Resm-i Mukarrer, Resm-i Nisbî ve Ferman Harcı’nda ciddi artışlar yaşanmış, hatta madencilikle ilgisi olmayan Teçhizât-ı Askeriye, İskân-ı Muhacirin gibi iane ve harçlarla mültezimlerin mali yükleri de ağırlaşmıştır. Maden ocaklarında doktor ve eczane bulundurulmasının kararlaştırılması ise meseleye sadece üretim açısından yaklaşmadığını, 1869 sonrasında sağlık koşullarının ve iş yeri güvenliğinin de gözetildiğini göstermektedir.

Hukukî haklarını satmayı alışkanlık haline getiren mültezimlerin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte 1870-1899 yılları arasında yerli ve yabancı mültezimlere yüz kırk dört imtiyaz verilmiştir. 1900-1911 yılları arasında ise üretim iki katına çıkarken, önceki dönemin imtiyaz fermanı sayısal bakımından da yakalanmıştır.

Kaynakça

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Ayniyât Defterleri No:1110, 1112, 1138
Cevdet Darphane (C. DRB) No:1360, 2044
Dosya Usulü İrâdeler (DUİT) No:21\2-1
İrâde Dahiliye(İ. DH) No:30157
İrâde İmtiyazât ve Mukavelât (İ. İMT) No:1314 RA 1, 1319 Ş 1
İrâde Kanun ve Nizamât (İ. KAN) No:1323 ZA 1
İrâde Meclis-i Mahsus (İ. MMS) No:2019, 5207, 5314
İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL) No:1123, 4350, 20152
İrâde Şûrâ-yı Devlet(İ. ŞD) No:1065, 1171
Meclis-i Vükela (MV) No:7-77
Meclis-i Tanzimat Defterleri No:2, 5
Mukavelât Defterleri No:1, 13, 14, 16
Mukavelenâme Defterleri No:2, 3, 4
Nizamât Defterleri No:2
Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A.MKT. MVL) No:120-79
Sadaret Mektubî Kalemî Mühime (A.MKT.MHM) No:466-89, 467-92
Şûrâ-yı Devlet (ŞD) No:320-4
Ticaret Ziraat Orman ve Ma'âdin Nezâretleri Dosyaları (T) No:540-36, 592-77, 728-119, 1465-88, 1498-46
Ticaret Ziraat Orman ve Ma'âdin Nezâretleri Defterleri (Td) No:392, 412, 1559, 1747, 1753, 1755, 1760, 1770
Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS) No:501-99, 501-115
Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzâtı (Y.PRK.KOM) No:15-2
Yıldız Perakende Orman Ma'âdin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ) No:3-52
Yıldız Perakende Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM) No:10-40
- #### ***B-Gazete Mecmua ve Diğer Eserler***
- Düstûr I. Tertip Cilt II, V, VII; II.Tertip Cilt II
İmtiyazât ve Mukavelât Mecmuası Cilt 1, 4, 5, 6, 7
Orman ve Ma'âdin Mecmuası 2. Sene Sayı 17, 3. Sene Sayı 33
Takvim-i Vekayi No:1692

C-Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tablilleri*, C.1, İstanbul 1990.
- ALTUNBAY, Mustafa, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye, Ankara 2002, s.792-801.
- ANHEGGER, Robert -Halil İnalçık, *Kanûnâme-i Sultâni Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, TTK, Ankara 1956.
- ANHEGGER, Robert, *Beitrag zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich I Europäische Türkei*, Bd. 1, İstanbul 1943.
- ARSLAN, Ali, “Osmanlı İmparatorluğu Maden Teşkilatında Serbestiyet Sistemi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.43, Eylül 1988, s.58-61.
- BALCI,ERCÜMENT, “Türkiye Madenleri: Maden Mühendisi Eduare Coulant’a Göre Menâbi-i Ma’deniyemiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.145, İstanbul 2003, s.93-112.
- BLAISDELL, Donald C., *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi “Düyunumumiyeye”*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı, İstanbul 1979.
- BRANDT, Orhan, *Le Development de la Turquie et ses Richesses Minières*, İstanbul 1933.
- EFE, Ayla, “Osmanlı Döneminde Eskişehir’de Çıkarılan Krom ve Magnezit Madeni Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kebikeç*, S.15, 2003, s.131-145.
- GÜLSOY, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren, İstanbul 1994.
- ISSAWİ, Charles, *The Economic History of Turkey 1800–1914*, Chicago 1980.
- KESKİN, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilğine Hizmetleri” *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.11, İstanbul 2007, s.79-92.
- KUBALI, Hüseyin Nail, “Eski Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti”, *Ebu’-ula Mardin’e Armağan*, İstanbul 1944, s.795-825.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s.91-138.
- MORAWITZ, Charles, *Türkiye Malîyesi*, Maliye Tetkik Kurulu, yy,1978.
- MURPHEY, Rhoads, “Ma’din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire”, *The Encyclopedia of Islam, New Edition, Vol. V*, Leiden 1986, s.973-985.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Ankara 1943, s.118-126.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları” *Prof.Dr. Yavuz Abadan’a Armağan*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1969, s.803-895.

QUATAERT, Donald, “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim, İstanbul 1985, s.914-916.

TIZLAK, Fahrettin, “Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnâmeden Nizamnâmeğe Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.98, İstanbul 1995, s.75-91.

TIZLAK, Fahrettin, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, TTK, Ankara 1997.

